

„PÂNĂ CÂND AI SĂ FII NECIOPLIT?” DESPRE METAFORE CONCEPTUALE ÎN SFERA IM/POLITEȚII¹

MIHAELA-VIORICA CONSTANTINESCU²
Facultatea de Litere, Universitatea din București

« JUSQU' A QUAND SERAS-TU GROSSIER ? »
SUR LES METAPHORES CONCEPTUELLES DANS LA SPHERE DE L'IM/POLITESSE

Résumé

Notre article propose une approche pragmatique de la relation im/politesse-métaphores conceptuelles. L'im/politesse sera analysée dans la perspective de la pragmatique historique, notre démarche favorisant la manière dont les participants aux interactions évaluent et conceptualisent l'im/politesse. Les modalités d'évaluer ou les réflexions sur l'im/politesse peuvent relever des scénarios métaphoriques à de différents degrés de conventionalité. L'analyse est fondée sur un corpus littéraire (prose, dramaturgie, mémoires, correspondance) appartenant à la génération quarante-huitarde. Les expressions métaphoriques retrouvées dans le corpus relèvent la métaphore de l'individu comme objet sur lequel on doit travailler afin de devenir apte pour la socialisation.

Mots-clés: *politesse, impolitesse, métaphore conceptuelle, réflexivité métadiscursive, réflexivité métacognitive.*

1. Introducere

Acest articol vizează o abordare pragmatică a relației dintre im/politețe și metaforele conceptuale. Im/politețea va fi analizată din perspectiva pragmaticii istorice, cu accent asupra modului în care vorbitorii evaluează și conceptualizează

¹ Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului “Cultura română și modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/159/1.5/S/136077.

² **Mihaela-Viorica Constantinescu** este lector doctor la Facultatea de Litere a Universității din București, Departamentul de Lingvistică. Autor a numeroase studii, având ca domenii de interes Pragmatica, Stilistica, Retorica și Argumentarea etc. Autor al volumului *Umorul politic românesc în perioada comunistă. Perspective lingvistice*, Editura Universității din București, 2012. În perioada iunie 2014-octombrie 2015 cercetător bursier postdoctorat al Academiei Române cu proiectul „Principalele române între Orient și Occident: dinamica modelelor culturale ale politeții și impoliteții în secolul al XIX-lea”; e-mail: constantinescumv@gmail.com.

im/politețea (pentru această abordare vezi definiția im/politeții, la Eelen 2001). În unele situații, modalitatea de evaluare sau reflecțiile asupra unor comportamente care relevă im/politețea ilustrează scenarii metaforice cu grade diferite de convenționalizare. Metafora este percepută, în teoriile cognitive, ca un fenomen conceptual și numai secundar ca fenomen lingvistic. Corespondențele dintre două domenii sunt numite metafore conceptuale, acestea fiind seturi de suprapuneri între domeniul sursă (de obicei, concret) și domeniul țintă (de obicei, abstract) (Kövecses 2006, Semino 2008).

Analiza de față se bazează pe un corpus literar, reprezentat de proză, teatru și memorialistică aparținând scriitorilor pașoptiști (exemplele utilizate sunt extrase din dramaturgie – C. Caragiali, V. Alecsandri; proză – M. Kogălniceanu, Al. Cantacuzin; memorialistică – G. Sion; prefață – I. Heliade Rădulescu).

Normele politeții sunt variabile în timp și spațiu, nu numai inter-, ci și intracultural: politețea fiind parte a practicilor sociale, schimbările normelor sociale antrenează schimbări ale „momentelor evaluative” ale politeții (Kádár/Haugh 2013, Kádár 2013) – în cazul corpusului nostru, literatura reflectă schimbările sociale și de mentalitate produse în societatea românească în urma orientării societății românești către modelul occidental (vezi Djuvara 2013, Vintilă-Ghițulescu 2013). Aspectele metaforice pe care le avem în vedere ilustrează reflexivitatea metadiscursivă (cum se consideră că ar trebui să se poarte vorbitorii) și metacognitivă (prezentarea unor stări cognitive fixate, de tipul așteptărilor, atitudinilor) (Kádár/Haugh 2013), ilustrând graduala conștientizare (*awareness*) metapragmatică (Verschueren 1999, 2000, 2012).

2. Metafora conceptuală

În teoriile cognitive, metafora este considerată un fenomen conceptual, al gândirii, și doar secundar un fenomen lingvistic: expresiile lingvistice metaforice sunt cele care oferă posibilitatea de manifestare explicită a mecanismului cognitiv (Kövecses 2006: 122). Locutorii percep unele similarități între două cadre/domenii, iar aceste similarități conduc la o interacțiune conceptuală care produce metafora (Kövecses 2006: 115). Corespondențele dintre două domenii (unul țintă și altul sursă) sunt numite metafore conceptuale (Kövecses 2006: 116). Domeniul sursă este, de obicei, mai concret, în timp ce domeniul țintă este, de obicei, abstract (Kövecses 2006: 117). Unele suprapuneri între elemente aparținând domeniului sursă și elemente ale domeniului țintă depășesc corespondențele obișnuite, declanșând astfel diverse implicații logice (*entailments*): cunoștințele despre domeniul sursă pot fi extinse și asupra țintei, deși doar anumite aspecte ale domeniilor participă la suprapunere (Kövecses 2006: 123-124). Teoreticienii metaforei conceptuale accentuează ideea conform căreia domeniul țintă corespunde unor experiențe

complexe, abstracte, mai puțin familiare, cu limite neclare (de exemplu: timp, emoție, viață, moarte), în timp ce domeniul sursă este selectat din cadrul experiențelor simple, familiare, concrete, chiar fizice, clar delimitate (de exemplu, mișcare, experiențe corporale, obiecte), deși nu toate metaforele pot fi legate de experiențe concrete, ci doar de anumite similarități percepute de către utilizatori (Semino 2008: 6-7).

Pornind de la bine cunoscuta teorie a metaforei conceptuale (Lakoff/Johnson 1980), E. Semino propune o manieră proprie de analiză (pe care o adoptăm ca model pentru acest articol), constatând importanța caracteristicilor formale ale expresiilor metaforice, a tiparelor textuale și intertextuale. Semino propune o subdiviziune a unei metafore conceptuale – scenariul metaforic (ce include reprezentări mentale ale unor situații particulare, cadrul, participanții, scopurile și acțiunile asociate cu acestea), ca instrument de analiză suficient de suplă încât să fie aplicat unor categorii diverse de texte (Semino 2008: 10).

E. Semino consideră că e utilă distingerea în interiorul expresiilor metaforice între trepte diferite de convenționalizare – de exemplu, se consideră că o expresie este convențională dacă sensul său metaforic este deja inclus în definiția de dicționar, „metaforicitatea” fiind deci graduală (Semino 2008: 19). Sunt propuse modalități de observare a modului în care metafora este articulată în cadrul textului (*patterning*), acestea incluzând elemente diverse; unele au un grad de complexitate progresivă (repetiție, recurență, grupare, metaforă filată), altele relevă combinații distonante, relații intertextuale, opoziții între interpretarea literală și cea metaforică, mijloace metalingvistice de încadrare (Semino 2008: 22-30). Alegerea unei metafore își pune amprenta asupra structurii (*framing*) textului, asupra aspectelor aduse în prim-plan sau plasate în fundal (*foregrounded/backgrounded*), facilitează realizarea inferențelor, asocierile emoționale și evaluative, acceptarea unor posibile acțiuni viitoare (Semino 2008: 91).

Modalitatea recurentă de a vorbi despre sau de a conceptualiza un aspect al realității, devenită normă, devine foarte greu de schimbat sau criticat. Astfel, metaforele conceptuale convenționale pot fi văzute ca parte a convingerilor împărtășite de un grup social, o marcă a ideologiei aceluși grup (Semino 2008: 33). După van Dijk (1998: 8), ideologia reprezintă fundamentul reprezentărilor sociale, la rândul lor alcătuite din combinarea unor convingeri (scenarii, cadre, atitudini, opinii) împărtășite la nivel social (van Dijk 1998: 46). O ideologie se formează prin combinarea unor reprezentări mentale ale unor aspecte din realitate; în realizarea reprezentărilor intervine mecanismul metaforic.

Metafora poate să facă accesibile publicului probleme abstracte, complexe, neintegrate în rutina cotidiană, dar, în același timp, este legată de scopuri retorice diverse: conturarea unui anumit tip de ethos (de exemplu, prin anumite efecte umoristice pe care le poate avea metafora), exploatarea vagului și a ambiguității, creativitate apreciată printr-o eventuală citare etc. (Semino 2008: 85).

3. Metafora conceptuală și im/politețea

Așa cum e amintit mai sus, metaforele sau scenariile metaforice fac accesibilă o idee puțin familiară prin punerea în relație cu un obiect cunoscut: pentru im/politețe, se pare că asocierea se face între tipul de comportament și ceea ce implică acesta (coordonata abstractă a „civilității”) și un obiect (ne)prelucrat – ca urmare, omul este reificat, unele atribute ale obiectului fiind transferate persoanei.

Înainte de a prezenta elementele metaforice de conceptualizare a im/politeții identificate în corpusul românesc pașoptist, trebuie făcută o precizare: „politețe” este atât un termen teoretic, cât și un element de conceptualizare de către indivizii obișnuiți a unui tip de comportament, venind – în plan european – în continuarea unor concepte precum *curtenie*, *civilitate*, suprapunându-se uneori ca semnificație cu *civilizație* (Elias 1982, Ricci 2009).

France (1992: 2) consideră „politețea” un set de valori care definesc societatea și cultura din Europa modernă (nu doar manierele politicoase, ci și un tip de civilizație), urmând accepțiunea din secolul al XVIII-lea al termenului. France (1992) atrage atenția asupra seriilor din engleză și franceză desemnând sfera „politeții” și asupra implicațiilor etimologice ale celor două serii, una de origine latină, cealaltă greacă. Adjectivul *politicos* în franceză (*poli*) provine din verbul *polir*, având ca influență sensul lat. *politus* (având atât un sens concret, cât și unul abstract în latina clasică). Verbul *polir* (< lat. *polire*), atestat încă din secolul al XII-lea, are atât un sens concret (‘a face fin, strălucitor prin frecare’), cât și unul abstract (‘a iniția în societate’, din secolul al XVI-lea, vezi Robert). Derivatul lui *polir*, *poli* însemna la finalul secolului al XII-lea ‘elegant’, apoi ‘cultivat’ (secolul al XVI-lea), ‘cizelat, civilizat’ (secolul al XVII-lea), pentru ca sensul modern (începând cu secolul al XVII-lea) să fie ‘ale cărui comportament și limbaj sunt conforme regulilor politeții’. *Politesse* pare să fie adaptarea it. *pulitézza*, derivat din *pulito*, echivalentul italian al lui *poli*. Sensul învechit al lui *politesse* este ‘delicatețe, bun gust’, pentru ca sensul modern să apară în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (France 1992, Picard 2010). În engleză, prima atestare a lui *polite* (*politicos*) datează de la începutul secolului al XVI-lea, cu sensul de ‘elegant, cultivat’, având de la început un sens abstract (Watts 2011: 112-113).

Dacă această serie se revendică dintr-un etimon latinesc, cealaltă serie are ca sursă grecescul *polis* (oraș): fr. *police* (‘guvernare’, ‘organizare’) este pus în legătură atât cu lat. *politia*, cât și cu gr. *politeia*. Substantivul are un derivat, verbul *policer*, cu sensul din secolul al XV-lea ‘a governa’, dar sensul proeminent este cel din secolul al XVIII-lea, ‘a civiliza, a împlânzi moravurile prin instituții, prin cultură’ (vezi Robert). Adjectivul participial *policé* are însă încă din secolul al XVII-lea sensul ‘cu moravuri împlânzite’ (France 1992; vezi Robert).

În gândirea franceză de secol XVII există o cvasi-sinonimie între *politesse* (politețe) și *honnêteté* (onestitate, *les honnêtes gens*). O altă cvasi-sinonimie

implică politețea și civilizația (fr. *civilisation*, sec. XVIII, < *civiliser*, sec. XVI), implicând progresul unei societăți (France 1992: 57). Însă, dacă în secolul al XVI-lea, civilitate (fr. *civilité*, sec. XIV, < lat. *civilitas*) lua locul lui curtenie (*courtoisie*) ca termen cheie, în secolul următor este doar un prim pas pe o scală ce culminează cu politețea: civilitatea se poate învăța, nu depinde de statutul individului, pe când politețea e apanajul aristocrației (France 1992: 58).

În secolul al XVI-lea termenul *civilitate* (puțin mai târziu și *politețe*) a început să aibă și sensul de ‘civilizație’ (cuvântul fr. *civilisation*/engl. *civilization* este atestat în franceză și engleză la jumătatea secolului al XVIII-lea), opoziția dintre ‘civil’ și ‘barbar’, devenind proeminentă ca urmare a descoperirii Lumii Noi și a locuitorilor săi „sălbatici” (Gillingham 2002: 269). În secolul al XVI-lea, așa cum apare la Castiglione, civilitatea e o valoare etică și estetică, semn al educației urbane, al gustului și al nobleții (Ricci 2009: 155). Elias (1982: 39) observă că *politețe* și *civilitate*, înaintea apariției conceptului *civilizație*, acopereau practic aceeași funcție ca acesta, relevând în același timp imaginea de sine a aristocrației în opoziție cu cei considerați inferiori și codul comportamental specific acestei aristocrații, ca mijloc de diferențiere.

Sensul lui *polir* implică plăcerea estetică: trecerea de la ceva neprelucrat la ceva delicat la atingere și plăcut la vedere prin procesul prelucrării (France 1992: 55, Watts 2011: 113). Watts consideră că atât *polir*, cât și *poli* relevă o metaforă conceptuală (cu sursa în scrierile gânditorilor italieni din secolul al XVI-lea, primul dintre aceștia fiind B. Castiglione): proprietatea unui obiect este transferată unui comportament uman. Suprafața lustruită, obținută intenționat și implicând o activitate constantă, oferă experiența estetică a plăcerii (Watts 2011: 113). Transferând această prelucrare concretă în sfera umană, abstractă a comportamentului (non)verbal se implică un lung proces conștient de pregătire pentru relații sociale armonioase (France 1992). Adjectivele lat. *politus* și fr. *poli* cunosc de timpuriu atât sensul concret, legat de obiectul prelucrat, cât și sensul abstract, transpus unui anumit tip de comportament valorizat, relevând deci o metaforă conceptuală convenționalizată (dar convenționalizarea e mult mai timpurie decât susține Watts (2011), din moment ce adjectivul lat. *politus* distingea deja cele două sensuri).

4. Scenarii metaforice cu grade diferite de convenționalizare

În română regăsim, de asemenea, două serii ale „politeții” în sens larg, incluzând și ideea de civilizație, una mai veche, de sursă grecească, cealaltă mai nouă, latino-romanică. Filiera grecească are ca etimon îndepărtat gr. *polis*: substantivele *politefsală/politevseală* au sensul ‘civilizație’, în timp ce sensul ‘civilizare’ este redat prin *polire*, *politefsire*, *politicire* sau *politisire*; verbele *a politici* (cu sensul mai vechi ‘a conduce, a guverna’ – cf. fr. *policer*) și *a polei*

au sensul de ‘a civiliza’. Adjectivele cu sensul ‘civilizat’ sunt *politicit*, *politefsit*/*politevsit*, *polit*, *poliit*, *poleit*; aceeași idee este redată și prin adjectivul *cetățenit* (Ursu/Ursu 2004, 2006). Înaintea împrumutării substantivului *politețe*, sensul ‘politețe, comportare civilizată’ este redat prin *politică* sau prin *politie* (care are și acest sens abstract). Adjectivele *politicesc* (‘civilizat, politicos’) și *politicos* (‘civilizat’) completează sfera. Aceste elemente lexicale sunt folosite începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dar după jumătatea secolului al XIX-lea devin din ce în ce mai rare. Elementul rezistent al seriei este adjectivul *politicos*.

În română, *politețe* este un împrumut din franceză de la începutul secolului al XIX-lea; *civilitate* este un împrumut tot de la începutul secolului al XIX-lea, uneori glosat, în presă, prin mai vechiul împrumut grecesc *politefsire* (Ursu/Ursu 2004, 2006). A *civiliza* și *civilizare* (cu forma mai veche *țivilisire*/*civilisire*, glosat uneori prin ‘poleire’ sau ‘ Purtare cetățenească’) sunt împrumuturi neologice din aceeași perioadă, alături de adjectivul *civilizat* (glosat în presă prin *politefsit*; *politisit*; *politicit*, Ursu/Ursu 2004, 2006).

Exemplele literare românești relevă scenariul metaforic de tip convențional, comun în gândirea europeană în ceea ce privește politețea, omul văzut ca obiect care se prelucrează:

- (1) „Hârzobeanu: Trebuie ca să mărturisim, prințesă, că dacă obiceiurile soțietății s-au mai *poliit*, dacă bontonul s-au întrodus la noi, meritul e al dumnevoastră.” (VA T2, 358-359)

Expresia metaforică se bazează pe verbul *a polii* (*a polei*): ar putea fi vorba despre un joc de cuvinte implicând similaritatea dintre adaptarea verbului fr. *polir* ‘a iniția în societate’ și pronunțarea regională a verbului *a polei* (vechi împrumut din slavă, vezi DLR), cu sensul abstract de ‘a civiliza’ (atestat la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea), poate un calc semantic sub influența seriei din neogreacă menționată mai sus. Exemplul pune în evidență un rezultat cu un impact mai larg, la nivelul unei elite sociale, agentul responsabil (prințesa) fiind precizat explicit. Procesul nu este încă finalizat – „obiceiurile soțietății s-au mai *poliit*”, necesitând o anumită perioadă de timp și disponibilitatea „obiectului”, în acest caz „obiceiurile soțietății” (printr-un transfer metonimic de la cauză la efect, de la cei care practică obiceiurile la obiceiuri în sine).

Și verbul *a subția* poate să apară într-un scenariu metaforic de tip convențional în care se observă repetiția:

- (2) „Voiești să *subțiezi* pe rumâni și să-i faci delicați prin Θ cel vestit de atâta vreme prin cărțile rumânești? Pentru aceasta învață că limba și oamenii *nu se subțiază* prin pelticimea limbii: ei au trebuință de idei, de cunoștinți și de experiență ca să se *subțieze*.” (IHR, 299-300).

Exemplele din acest fragment ilustrează scenariul metaforic al individului perceput ca obiect asupra căruia se poate interveni; intervenția presupune pregătirea pentru societatea modernă, civilizată. Educația (hiperonim implicit) este instrumentul prin care se obține „subțierea” (idealul noii practici sociale), educația fiind marcată hiponimic prin seria „idei”, „cunoștinți”, „experiență”. Jocul dintre agentivitate – *a subția* – și pasivitate (rolul de pacient) – *a se subția*, implică două instanțe: o elită educată ca agent [subînțeles] al schimbării, respectiv un pacient care trimite la o comunitate întregă („rumâni”, „oamenii”). În secolul al XIX-lea, politețea și civilizația nu mai sunt doar atribute individuale, ci ale unor colectivități (Jordheim/Pernau *et al.* 2015).

Adjectivul participial *necioplit* reprezintă expresia metaforică antonimică a *subțierii*; se poate observa din nou o reificare a individului, conceput ca obiect asupra căruia trebuie exercitată o acțiune de „șlefuire”, individul (în stare „brută”) nefiind adaptat pentru socializare:

- (3) „Cocoana Mândica: (...) Bine, nu știi că astăzi avem soare, nu știi că am poftit la petrecere? Ce-mi stai ca o momâie? Până când ai să fii *necioplit*? Când o să te văz și eu mai de modă, mai delicat, totdaună ca un urs sălbatec, *mojicos*, *grosolan*!...” (PND, 185)
- (4) „Poronca părinților le aruncă în brațele unor *modârlani neciopliți*, dar prețioși pentru că-s plini de bani...” (K OI, 54)
- (5) „Așa de ambii veri se putea zice că unul era *moldovanul civilizat* și celălalt *moldovanul necioplit*, get-beget coada vacii.” (K OI, 98).

Lipsa de deschidere către viața socială reprezintă un reproș adresat de obicei de către femei bărbaților (vezi, de exemplu, replica adresată de cocoana Mândica soțului în exemplul 3). Lipsa de educație este asociată cu un comportament inadecvat noilor cerințe sociale: în exemplele (3-5) se constituie izotopii în care comportamentul evaluat negativ apare în pereche cu lipsa de educație și originea modestă (*mojicie*, *mojic*, *grosolan*, *grosolănie*, *modârlan*) sau cu lipsa de deschidere față de noile reguli ale societății, care implică obligativitatea socializării; se pot observa seriile antonimice *civilizat-necioplit*, *necioplit-de modă*, *delicat*. De asemenea, metaforic (exemplul 3), persoana inadaptată noilor standarde se asociază cu un animal lipsit de „delicatețe” – ursul, frust („sălbatec”).

În alte izotopii, „necioplirea” este implicit asociată cu nefrecventarea lumii urbane și cu o societate mai tradițională, puțin receptivă la nou:

- (6) „Iorgu: Miros de curechi murat, pentru plăcerea nasului!... Scârțituri și răcnete țigănești, pentru plăcerea urechilor!... și priveliștea unor persoane urâte, ruginite și *necioplite*, pentru plăcerea ochilor!... (...) Dar societatea ta cea plină de grații?... Vai ș-amar!... Ce-o să mă fac?... îmi vine să ieu câmpii, să fug în lume... departe de casa părintească; departe de provincialii acești fără de sentimente și fără ideile veacului meu.” (VA T2, 29).

Tânărul Iorgu este educat în străinătate (în „grațiile” societății din Sadagura), fiind deschis noii mentalități („ideile veacului meu”); membrii familiei și persoanele apropiate care îl întâmpină la revenirea în Moldova și alături de care ar trebui să trăiască sunt considerați „provinciali” anacronici. În replica lui Iorgu se pot remarca două izotopii bazate pe opoziția *vechi-nou*: noul are toate calitățile (societate, grații, sentimente, idei [progresiste]), în timp ce vechiul este un antimodel, atât estetic („persoane urâte”), cât și ca atitudine psiho-cognitivă („[persoane] *ruginite*” „provincialii acești fără de *sentimente* și fără *ideile veacului meu*”). Se creează implicit o opoziție între lumea rurală, a provinciei, și cea urbană, care are atributele comportamentului modern, „șlefuit”. Cu alte cuvinte, opoziția antică dintre *urbanitas* și *rusticitas* se prelungește în modernitate, orașul fiind cadrul favorabil educării în spiritul noilor practici sociale (vezi și Ricci 2009).

În cheie umoristică, imaginea „civilizării” provincialului apare într-o fiziologie a lui Kogălniceanu:

- (7) „Așa ținutașul, fie din Țara de Sus, fie din Țara de Jos, care a fost în Iași de douăsprezece ori și în fieștecă oară a șezut câte douăsprezece săptămâni, nu se poate socoti de provincial. În atâta petrecere în clima capitalei *el și-a pierdut caracterul primitiv, prostia de ținutaș. Adunarea noastră l-a cioplit*; pâcla noastră i-a schimbat vopsea; colbul nostru l-a înălbit; tina noastră i-a văcsuit ciubotele. Trăsurile iașenilor sau l-au călcat pe picioare și așa l-au mântuit de bătăături, sau l-au stropit din creștet până în talpe. El a fost la teatru, la cel franțuzesc, la cel nemțesc sau la cel românesc, nu-i nimic. (...) Prin toate aceste întâmplări *el păstrează undeva pecetea capitalei; el nu-i încă iașan, dar nu mai este provincial*; prin urmare, cum s-ar zice, nu-i nici copou, nici ogar.” (K OI, 68-69).

Exemplul relevă un scenariu metaforic al civilizării în care societatea capitalei este un agent activ, iar provincialul un „obiect” – pacient – al acțiunii acestei societăți: frecventând locuitorii capitalei și luând contact cu noutățile vieții moderne, provincialul devine *cioplit* (are un comportament adecvat noilor cerințe sociale); caracterul provincial nu se pierde definitiv, cel de locuitor al capitalei (modelul) nu este achiziționat complet, persoana fiind într-o fază de tranziție.

Procesul civilizării (care include și dimensiunea politeții) nu este însă ireversibil: provincialul se poate civiliza prin frecventarea capitalei, dar un locuitor al capitalei își poate pierde calitățile prin abandonarea cadrului de referință al modernității – orașul-capitală:

- (8) „Asemenea și născuții în capitalie, mutați pe urmă în ținut, nu se pot numi provinciali, ci *provincializați* [în italic în original], o numire care cât pentru mine o urăsc mai mult decât toate poreclele din lume și pre care, pe sfântul meu, n-aș vroi a o avea. Mai bine aș prefera să car apă pe la jidani, să fac cărbuni, să lucrez la drumuri publice, să fiu pus preste arături, decât să fiu numit *provincializat: fui, ce scârnav nume!*” (K OI, 70).

Cadrul civilizării este unul dinamic, al socializării și al achizițiilor lumii moderne (teatru, operă, jocuri de societate, baluri etc.), atributele sale dispărând, pentru locuitorii capitalei (prin vocea naratorului), prin mutarea în orice alt loc din principat (exemplul relevă o percepută rezistență a provinciei la modernizare sau perceperea unor ritmuri diferite între centru și periferie).

În alte situații, adjectivul *necioplit* este asociat glasului unei persoane (atributul unei slugi), în opoziție cu *glasul pițigăiat* al unui aristocrat:

- (9) „Nicolae: (...) Vezi-mă pe mine: când sunt sluga ta, ar jura cine mă vede că m-am hrănit toată viața cu mămligă: umblet neîngrijit, căutătură leneșe, mișcarea mâinilor greoaie, *glasul necioplit*. Toate astea îmi sunt niște scuturi puternice împotriva oricărui căutătură cercetătoare. Când iar sunt boier: capul țepăn, mijlocul mlădios, umblet înfipt sau legănat, mâinile în necontenită mișcare, ochii micșorați, vorbă fără șir, fără temei, *glasul pițigăiat*.” (PND, 271).

Nu numai elementele nonverbale (gesturi, atitudini) pot fi supuse prelucrării, ci și cele paraverbale: tonalitatea vocii ar putea implica o acțiune de subțiere („pițigăiat”), având ca finalitate iluzia apartenenței la sfera modernă a civilizării.

Există însă și situații în care *necioplit* nu apare însoțit de alte elemente care să formeze o izotopie, dar utilizarea aceasta implică o atitudine ușor de reperat de receptor, atitudinea fiind inadecvată așteptărilor și tipului de relație între cei implicați:

- (10) „Îeșind noi, se apropiase postelnicelul de părintele meu și începu cu cea mai mare *necioplit* a-l ține de rău, pentru răspunsul care îl făcuse logofătului.” (PRR, 120).

Un alt adjectiv similar cu *necioplit* și opus lui *subțire* în scenarii metaforice convenționale este *gros* (adjectivul nu se referă doar la dimensiuni fizice, ci și la atribute care țin de prezența/lipsa civilizării – vezi DA). Fragmentul de mai jos face parte din prefața la gramatica lui Heliade Rădulescu, în care acesta imaginează un dialog cu un antagonist partizan al vechii ortografii:

- (11) „Vai de mine, ce *grosime* și ce *mojâcie*!!! Ia te uită că ăștia și pe delicatul și plinul de dulceață Ț l-au scos! Nu zău, ăștia sunt rumâni *groși*, bătăranii de la țară, *nu vor să aibă cât de puțină evghenie* pă dânșii” (IHR, 295).

Gros și derivatele sale (de exemplu, *grosime*) sunt asociate cu elemente conotate negativ: trimit la o educație inadecvată (sau lipsa de educație) și la o origine socială joasă (*grosime* asociat cu *mojicie* – vezi DLR, români *groși*, *bătăranii*, în opoziție cu *evghenie* ‘civilitate, noblețe’ – vezi DA).

Un alt derivat al lui *gros* indică sfera civilizării:

- (12) „Astfel făcui cunoștință cu câțiva dintre fruntașii Iașilor, precum Nicolaki Rosnovanu, Al. Sturza Miclauseanu și frații săi, frații Rosetti de la Bohotin, Catargieștii, Bălșeștii, la mesele cărora eram adesea invitat și tractat cu atențiunile cele mai nobile și mai

generoase, atât din partea bărbaților, cât și a cocoanelor, cari câteodată mă arătau ca model către tinerii lor copii. *Relațiunile acestea îmi făcură mult bine. Mai întâi mă mai degroșiră: mă desfăcui de gesturile și apucăturile mitocănești sau provinciale, și mă conformai manierelor buneii societăți.* Pe lângă aceste, aflai ocașiune a mă familiariza mai mult sau mai puțin cu limba franceză, pe care până acuma abia o înțelegeam din citire. În familiile aristocratice această limbă fiind obligatorie pe atuncea...” (S, 406).

A de-groși reprezintă pentru narator eliminarea comportamentului provincial și apropierea codului comportamental considerat adecvat („manierele buneii societăți”). Transformarea exterioară și interioară este realizată mimetic, prin frecventarea unei elite sociale, în două etape: în etapa inițială rolul agentiv al relațiilor cu lumea aristocratică este predominant (relațiile interpersonale ca agent al schimbării în cadrul unei *comunități discursive* – Jucker/Kopackyk 2013); ulterior, rolul activ, conștient aparține „recipientului” care imită modelul ales. De remarcat faptul că transformarea nu a atins încă punctul final: „mă *mai degroșiră*”, naratorul asumându-și, din modestie, rolul celui care mai are încă nevoie de educație pentru a fi cu adevărat adaptat practicii sociale moderne. Ca și în alte exemple, lumea capitalei este prezentată ca fiind cea care impune o schimbare, care se oferă ca model, „provincial” fiind conotat negativ (mai ales prin vecinătatea lui „mitocănesc”).

5. Observații finale

Elementele lexicale prezentate mai sus au în definițiile de dicționar sensul abstract care le conectează sferei im/politeții. Este vorba de o metaforizare convenționalizată, similară celei a echivalentelor latino-romanice *politus* sau *poli*: izotopiile nu sunt întotdeauna obligatorii, iar asocierile constante cu elemente negative legate de educație sau de originea socială sunt o dovadă a caracterului convențional. Dacă s-ar putea emite o ipoteză a gradului de convenționalizare, atunci *subțire* (pe care nu l-am regăsit în corpus, apare doar *a (se) subția*) și *gros* par mai convenționale, sensurile abstracte conectate im/politeții fiind mai vechi, cu atestări de secol XVII; celelalte elemente au sensuri abstracte asociate im/politeții de sfârșit de secol XVIII și început de secol XIX.

În cadrul acestui scenariu metaforic se pot remarca predicate „reificatoare” pentru individul supus acțiunii: verbele *a ciopli*, *a subția*, *a degroși*, *a polei*, adjectivul participial *necioplit*, acestea având o pondere mai mare decât elementele nominale (*necioplire*, *grosime*) sau adjectivul calificativ *gros* (adjectivele și substantivele relevă stadiul final al procesului sau, din contră, un stadiu inițial în afara oricărei intenții de a se supune procesului civilizator). Se poate remarca și faptul că uneori procesul este prezentat ca parțial, încă în desfășurare, nefiind atins de fiecare dată stadiul final.

Un element important al izotopiilor este rolul educației în obținerea politeții/civilizării, nu atât sistematic, prin intermediul școlii, cât mimetic, selectând un model urban și social (aristocrația cultivată reprezintă agentul principal al civilizării, iar cei care îl imită fac acest lucru conștient – cazul lui Sion, sau inconștient, nefiind încă adaptați noului cadru social – provincialul din exemplul lui Kogălniceanu). Celălalt element important este originea socială: un statut inferior (vezi, de exemplu, *mojic, mojićie*) este asociat automat cu lipsa atributelor politeții/civilizării, similar cu plasarea la periferie, distanța față de centrul civilizator (*mitocan, provincial*).

Politețea/civilizarea reprezintă un ideal estetic și în societatea românească. Modalitatea recurentă de a conceptualiza politețea/civilizația în spațiul european este o normă observabilă și în spațiul românesc. Metaforele conceptuale convenționale relevă deci convingerile împărtășite, reprezentări mentale similare, dar și ideologia unor grupuri sociale dominante, care antrenează cadrul social mai amplu la nivel european.

BIBLIOGRAFIE

- Busse, U., A. Hubler (eds.) 2012, *Investigations into the Meta-Communicative Lexicon of English. A Contribution to Historical Pragmatics*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- Djuvara, N., 2013, *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, ediția a II-a, București, Humanitas.
- Eelen, G., 2001, *A Critique of Politeness Theories*, Manchester, St Jerome Publishing.
- Elias, N., 1982, *The History of Manners. The Civilizing Process*, vol. I, translated by Edmund Jephcott, New York, Pantheon Books.
- France, P., 1992, *Politeness and Its Discontents: Problems in French Classical Culture*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Gillingham, J., 2002, “From Civitas to Civility: Codes of Manners in Medieval and Early Modern England”, in *Transactions of the Royal Historical Society* 12, pp. 267-289.
- Jordheim, H., M. Pernau et al., 2015, *Civilizing Emotions. Concepts in Asia and Europe, 1870-1920*, Oxford, Oxford University Press.
- Jucker, A.H., J. Kopaczyk, 2013, “Communities of Practice as a Locus of Language Change”, in J. Kopaczyk, A.H. Jucker (eds.) 2013: 1-16.
- Kádár, Dániel Z., 2013, “Historical Politeness”, in *Handbook of Pragmatics Online*, <https://benjamins.com/online/hop/> (consultat în ianuarie 2015).
- Kádár, D.Z., M. Haugh, 2013, *Understanding Politeness*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Kopaczyk, J., A.H. Jucker (eds.), 2013, *Communities of Practice in the History of English*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- Kövecses, Z., 2006, *Language, Mind and Culture: a Practical Introduction*, Oxford, Oxford University Press.
- Lakoff, G., M. Johnson, 1980, *Metaphors We Live by*, Chicago, University of Chicago Press.
- Picard, D., 2010, *Politesse, savoir-vivre et relations sociales (Que sais-je?)*, a patra ediție, revăzută, Paris, Presses Universitaires de France.

- Ricci, M.T., 2009, *Du cortegiano au discreto: l'homme accompli chez Castiglione et Gracián. Pour une contribution à l'histoire de l'honnête homme*, Paris, Honoré Champion.
- Semino, E., 2008, *Metaphor in Discourse*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Ursu, N.A., D. Ursu, 2004, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760-1860)*, Iași, Cronica.
- Ursu, N.A., D. Ursu, 2006, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*, vol. II „Repertoriu de cuvinte și forme”, Iași, Cronica.
- van Dijk, T., 1998, *Ideology. A Multidisciplinary Approach*, London, Sage.
- Verschueren, J., 1999, *Understanding Pragmatics*, London, Arnold.
- Verschueren, J., 2000, “Notes on the Role of Metapragmatic Awareness in Language Use”, in *Pragmatics* 10:4, pp. 439-456.
- Verschueren, J., 2012, “The Metapragmatics of Civilized Belligerence” in U. Busse, A. Hubler (eds.) 2012: 111-128.
- Vintilă-Ghițulescu, C., 2013, *Evgheniți, ciocoi, mojici. Despre obrazele primei modernități românești 1750-1860*, București, Humanitas.
- Watts, R.J., 2011, “A Socio-Cognitive Approach to Historical Politeness”, in *Understanding Historical (Im)Politeness*, Special Issue of *Journal of Historical Pragmatics* 12:1/2 (2011), pp. 104-132.

Corpus

- IHR – Ion Heliade Rădulescu, *Opere*, vol. I, ediție îngrijită, prefață, note și bibliografie de Mircea Angheliescu, București, Univers Enciclopedic, 2002.
- K OI – Kogălniceanu, Mihail, *Opere*, vol. I („Beletristica, studii literare, culturale și sociale”), text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Dan Simonescu, Editura Academiei RSR, 1974.
- PND – *Primii noștri dramaturgi*, ediție îngrijită și glosar de Al. Niculescu; antologie, studiu introductiv și note biobibliografice de Fl. Tornea, colecția Scriitori români. București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1960.
- PRR – *Pionierii romanului românesc*, antologie, text stabilit, note și prefață de Șt. Cazimir. București, Editura pentru literatură, 1962.
- S – G. Sion, *Suvenire contimpurane*, ediție integrală (Biblioteca memoria. Jurnale, autobiografii, amintiri), Iași, Polirom, 2014.
- VA T2 – V. Alecsandri, *Opere*, vol. VI *Teatru*. Text ales și stabilit, note și comentarii de G. Rădulescu-Dulgheru. București, Editura Minerva, 1979.

Sigle

- DA – *Dicționarul limbii române*, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913 ș.u.
- DLR – *Dicționarul limbii române (serie nouă)*, București, Editura Academiei, 1965 ș.u.
- Robert – *Le Grand Robert de la langue française : dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paul Robert, 2e éd., nouvelle éd. aug., dirigée par Alain Rey, tom. 1-6, Paris, 2001.